

S.Vurğun milli şeiri-mizmin görkəmli simalarından biridir. Onun ədəbiyyatımızda rolu həmişə ədəbiyyatşünaslarımız tərəfindən yüksək qiymətini almışdır, tədqiqat mövzusu olmuşdur. Şairin yaradıcılığı büllür çəsməni andırır: dupduru və tərtəmiz bulaq yerin çatlarından axır, ulu Nizaminin, eşqli Füzulinin, əqidəsindən dönməyən Nəsiminin, dil təmizliyini qoruyan Vaqifin, ağlaya-ağlaya gülən Sabirin şeir - sənət şirəsini əmə-əmə üzə çıxır. Biz oxucular bu ilahi neməti mənimsəməklə insanlara sevgi bəsləyirik, özümüz də məhəbbət-ləşirik.

Allahverdi Eminov

Kimin ağına gələrdi 40 yaşında ana torpağına nəzər salıb, gözlerini əbədi yumanların sən məskəni qanı - qarış gəzəcək, xəyal dalacaq və "Unudulmuş tek mezar"ı yazacaq. Hansı oxucunun ürəyindən keçərdi şair təbiətini qoynuna çıxacaq, özünə sual verəcək və "Şair, nə tez qocaldın" qələmə alacaq. Kim düşündü şair bu suala cavab olaraq "Mən tələsmirəm"lə oxucularını sevincindirəcək. Amma həyatın təzibidməz qanunları yox deyil və şairi Kalbəcərə aparacaq, böyük aşıq - şair Şəmşirle görüşdürəcək və pıçıldayacaq ustad qarşısında:

*Bəxt mani bu yera qonaq göndərdi,
Gedirəm, yamandır ayrılıq dərdi.
Deme, Səməd Vurğun gəldi - gedərdi,
Unutmaz bu oba, bu mahal mani.*

Bu heyət gələcək diqtəsinə gizlətmir, tam aşkara da çıxarmır, çox vaxt gizlində öz işini görür, bu mübhəm siri şairlər vətənlə duya bilərlər, necə ki, Səməd Vurğun otuz yaşında "Heyat fəlsəfəsi" şeirini yazdı. Maraqlısı o idi bəzində daha geniş danışacağım şeirlərin qneosoloji və emosional mənbələri vardı: şair bu hissələri yaşayırdı, yeni o şeirlərə poetik intuisiya ilə gəlməmişdi, hələ sağlamlıq, bir ağrı hiss etmirdi, mənəvi və ictimai fealliyətdə idi. Lakin yeni quruluşun səs - kүйə qədəm basmasının heç də fəlakətəş ötürməyəcəyini proqnozlaşdırırdı. Yeni həyatın azad yaşayın, öz mülkünə və torpağına sahib insanları sakit buraxmayacağına inanmışdı. Hətta yirminci illərdə məhəbbət şeirlərinə üstünlük verirdi, bezi şirixlərlə, eyhamlarla bunu gizlətmirdi. Təbii ki, beləli sevgisi də buna əsas idi. Amma şair idealı: həyat

duyur və aşkar edir. Poeziya əla qüdrətli vəsifədir ki, bu mübhəm siri şairin özünə də mürəkkəbdir, birca Allahdan savayı. Şair yeni gələndə şəf, faciə, ölüm həqiqətlərinə nüfuz edir. Öz təsirini bəzən əla səhələ yayır ki, hətta insan zəkasi aciz qalır. Dünyanı təmənnsiz görür, heyətdən isə heç nə ummur, maddi sərvət belə düşündürmür, yalnız öz poetik hissələri ona hakimdir. Şair dünyanı bəşəriyyətdən ayrılmağa, daxili hissələrlə təbiətə cansız əşyaları "danışdırmağa" can atır. Təbii məqama gəldiyimizə söyləyə bilərik. Səməd Vurğunun şeirində ilk mürasımı "Quşlar qatar - qatar ellərdən keçər"lə başlaması təsadüfi görünməsin. Quşlar sərhəd bilməyən azad canlıdır, bəşər nəslə də "nəsil-nəsil dünyadan köçər", "insanlıq gah zəhər, gah şərbət içər" deməklə Dünyanın mütəq, dəyişməz qanunlarını dişe vurur. Bununla bərabər, Kainat sirdir, insan idraki acizdir siri açmaqda:

Əzaldən belədir hökmü zamanın

Səməd Vurğunun bir şeiri haqqında bir neçə söz

Vəfat etmiş insanın ruhunu təhqir edni yalnız taxtabiti ilə müqayisə edərdim.

Müəllif

sosial və fəlsəfi baxışı, insan amalının ilki və sonu, qarşıda saadət və kədərin hansının qalib gələcəyi məsələsi dururdu. Mehzi Səməd Vurğunun ham müasirlərindən fərqləndirən bir cəhəti də bunda axtarmaq yerinə düşərdi. Və nəhayət, otuz yaşında xatırladığım kimi "Heyat fəlsəfəsi" şeirini qələmə aldı, sakit də qarşılanmadı. Qarşıda "Unudulmuş tek mezar", "Şair nə tez qocaldın sən?", "Mən tələsmirəm" kimi unikal şeirlər yetişməkdə idi şair təxəyyülündə. Bu əsərlər öz yerini və məqamını gözləyirdi. Poeziya yeganə yaradıcılıq növüdür ki, heç vaxt tələsmir, vaxtsız yazılmır, şairi təmkinə səsləyir. Bir də, axı, S.Vurğun poeziyasına heç bir epitet lazım gəlmir, oxucusunu isindirmək qüdrətinə malikdir, insanı pisliklərdən təmizləyir, məhəbbətə, xeyirxahlığa çağırır. Şeirlərindən acı təəssüf, nikbin inam da yan keçirir. Belə bir yaşantı idi həyatın fəlsəfəsini və cəmiyyətin metafomozallarına şəhidlik edənə son əbədiyyətə qovuşanların sən məskəni - qəbiristanlığı addım-addım gəzdi, unudulmuş mezarların önündə Kainatın siri - soraqlı möcüzəsinə ucaldı, özünə sual verdi: "Şair, nə tez qocaldın, sən?" - Sualın cavabında sakitləşdi, bir qəddər də aydınlıq gətirdi: "Heç yana, heç yere mən tələsmirəm!.." Gəlin, biz də tələsməyək, şairin duyum fəlsəfəsinə öteri aydınlıq gətirək...

- 0 -

"Heyat fəlsəfəsi" dövrü üçün bəlkə də müdrik sayılmayan ömrün 30 yaşında qələmə alınmışdı. Bolşevik sistemindən əvvəl doğulanları yeni ideologiyada bərkiməkdə idilər. Qələmlə sahibləri imkanları daxilində yeni quruluşun tentənəsini şertləndirirdilər. Bu məsələ baredə təfərrüat verməyə ehtiyac duymuram. Lakin bir suala cavab axtarmaq şair kimi S.Vurğunun da düşündürdü və "heyat" anlayışından əvvəl "dünya" məfhumu dayanırdı. Heyat dünya-

dan doğur, insan meydana gəlir, məlum Adam və Havva - Yer üzündəki bütün insanların əcdadı! Bu cüt-lər Xeyir və Şəri dərk etməliydilər, bu isə onlara qismət deyildi; bunun üçün İblis insan libasına girib Həvvanı yoldan çıxardı.

Görünür, ilk insanın yaranışında İblis əli olduğu üçündür - insanlar ya xeyir, ya da şəf kompleksini bu gün də çiyinlərində daşıyır. Təbii ki, təkamülün hansısa bir epoxasında insan həyatının real və potensial varlığını nədən ibarət olduğunu imkan və gərçəklik vasitəsilə anladı. Bu iki anlayış özüylə belə bir davranış tərzini gətirdi: Mən filan şeyə nail olmalıyam - imkanlılığımı fəlsəfələndirdim. Hətta fərd - o maddi və mənəvi imkanlarını da nəzərə almadı, çünki bunlar insan şüurundan asılı deyildi, obyektiv xarakter daşıyırdı və daha çox bioloji, sosial təbiətindən irəliləyən imkanlara üstünlük qazandırdı. Mənəvi imkanlara gəldikdə isə bu proses maddiyatından sonra formalaşdı: çün şüurla bağlı idi. Filosoflar maddi imkanları obyektiv, mənəvi imkanları subyektiv hesabına yazmışlar. Eyni zamanda biri digərini tamamlayırdı və şertləndirirdi. Bunun fars şairi Nasir Xosrov (1004-1088) poetik səsləndirmişdir:

*Yeməyə, yatmağa heyvan can atar,
Bilikli insana söylə kim batar?*

İnsan ən ali şüura malikdir, kosmik sistemin bir elementidir və mexaniki, fiziki və kimyevi xassələrini müəyyən qiymətlərinə uyğunlaşmışdır, lakin insan sürətli inkişafı yeni gələndə təsir qüvvəsinin təfərrüatı ucbatından lazımı cavabı verməkdə acizləşir; bu isə onun davranış stixiyasında mənfi fəsadlar yaradır. Ne qədər ki, əcdadlarından "xalis" təbiət mühtində yaşayırdı, təbiətini ayrılmaz hissəsiydi, onların bioloji varlığı nisbətən təhlükəsizdi, müht "doğma" idi. Lakin əsrlər ötdükcə, cəmiyyəti

inkişaf etdikcə insan "ikinci təbiət"ə adlandı. Beləliklə, insan ona xas yüksək əxlaqi keyfiyyətlərindən uzaqlaşdı: hərisləşdi, nəfəsinə cilovlamaqda acizləşdi, insan qanını axıtmaqdan çəkinmədi. O, anladı ki, ictimai varlıqdır, öz menşeyini iki qaynaqdan alır: təbiətdən və cəmiyyətdən. Və iki dünyada: Təbiət və cəmiyyət məkənlərində yaşayır, hər ikisinin öz qanunları mövcuddur, lakin insan o halda harmoniyani bərqərar edir - təbiətlə di tapşın, ona qarşı sərt olmasın, onun "qılığına" girsin. Varlığa - sosial mühitə insan topluluşu kimi yanaşmaq olmaz. Cəmiyyəti münasibətləri qırmağa ehtiyac qalmamalıdır, zorakı münasibətlərə rəvac verəndə, tarazlıq əyilir. İnsan ona çalışır ki, harmoniyani idraka itiqəməlləndirsin, hissi orqanları heyatı düzgün başa düşsün - anlasın. Belə halda real xarici aləmlə - bütövlükdə kainatla insanın ruhi, iç aləminin bir-birilə bağlılığı, bir-birinə təsirilliyi də idrak edir və belə nida səslənir: - İnsan, özünü dərk et! - Bu özü-nüdərkəndə insanın öz heyat fəlsəfəsi meydana çıxır. Müşahidələrə, elmi nəticələrə əsaslanacaq, heyatə yanaşmada üç qrup - xarakter insanlar sıralanmışdır və sonuncu bizi maraqlandırır ki, beles sosial qanunlara, normalara öz heyat tərzini və mənəvi aləmi ilə harmoniya yaradır. Çox aydın başa düşür ki, belə yanaşma onların sakit, təmənnsiz, təhlükəsiz heyat tərzini təmin edir. Şübhəsiz, bu gedicişdə insanın duyğuları, təəssüratları böyük rol oynayırdı və belesləri seçilir, onların təxəyyülü Dünyanı, Zamani və Məkani birşeydən heyatı fərqli şəkildə dərk edir. Onların Dünya - Heyat haqqında fikirləri, təəssüratları ruhuna, hissələrinə təsir göstərən poetik dillə ifadəsinə tapır; bunlar şairlərdir. Şairlər obrazlarla düşüncü, onlar üçün Dünyanın hər bir təzahürü, tərz - davranışını daxili aləmlə birləşəndirir, poetik vəhdətdə olanda Heyat bir obraz cəvnilir. Şairlər yaradıcıdır ki, yaşadığı dünyanı yenidən yaradır. Konkret desək, şair yaşadığı heyatı - bir insan - fərd nəzərində görür, cəmiyyətlə insan arasında əqlin sezmediyi bağlılığı, qarşılıqlı təsiri

Duyumlu bir siri var asımam!

Burada poeziya elmə "məğlub" olur, şair proqnozları özünü doğrultmaya da bilərdi. Amma S.Vurğun elmi labirintinə yaxın durmur, onu böyük hərlə "İnsan" anlayışı maraqlandırır, hansı ki Adəm və Həvvanın törəyib, təkamülün yolu ilə XX əsrə çatan, özünə də möcüzəli görünən Şəxs, öncə fərdimmi, şəxsiyyətdirmi? Şair "fərd" sözünü işlətmir, amma çox şeyi gözəylir, ona görə ki, bu məfhum konkret insanın bölünməzliyini, bütövlüyünü, tamlığını, tekrarsızlığını özündə ehtiva edir; bunlara əsasən fərdin bioloji təbiətindən, genetik irsiyyətdən asılıdır. Təəssüf ki, Zaman - Dövrən heç də yaxşılığa doğru irəliləmir; axı, Dövrən, onun bir atributu olan Heyat nə üçün yola getmir, heyat - bəşər nəslə yoxsa Dövrən (Zaman) ölüdür, Təbiət heyvanların qismətinə düşəcəkdir.

*Çarxını qurduqca dövrənin əli,
Bazan ağlar olur, bazan gülür.
İnsanın ən böyük eşq, əməli
Bazan aslan kimi çirpür darda,
Bazan da qərç olur fırtınalarda...*

S.Vurğun "dövrən" anlayışının ilk fəlsəfi konturunu cızır, heyatla onun (dövrənin) arasında analogiya axtarırdı (onlar necə ki, bir-birini şertləndirir) və bu iki faktorda özünü biruzə verir: Bir, ümumi sosial heyat şəraitilə müəyyəndir, birmənalı hərəkət etmir (ya ağlar, ya da gülür), ikincisi, tarixi şəraitdə baş verən hərəkətlərdir. İnsan əməli, arzusu nə üçün qəfəsə salınmalıdır, niyə hər yeni dövrən - sistem insan saadətini cilovlamalıdır? Bu sosial - siyasi yanaşmalar insan saadətində (xəşbəxtiyyətinə) xələl gətirməlidir? Ərəb filosofu İbn Xəldun (1334-1406) bu məsələyə tarixi baxımdan yanaşmış və belə bir fikri əsaslandırmış ki, insanlar yalnız cəmiyyətdə heyat sürməklə xəşbəxt ola bilərlər. Təbiət qanunları cəmiyyət qanunlarına bənzəyir: hər şeyin əvvəli və sonu vardır. İnsan heyatı da sonluqdur, o dünyada nə olacağı müəmmalıdır.

(Ardı var)